

Dinlerin Kapsamı ve Yayılmacılık

I

Editör

Prof. Dr. Canan Seyfeli

DTA Yayıncılık | DTA Publishing

Yayın No | Publication Number: 71

Kitap Adı: Dinlerin Kapsamı ve Yayılmacılık I

Book Title: The Scope of Religions and Expansionism I

Editör | Editor: Canan SEYFELİ | orcid.org: 0000-0002-3379-2812

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book

Yayın Tarihi | Publication Date: Aralık 2025 | December 2025

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 16 x 24

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 476

ISBN: 978-625-5959-70-6

TK. NO: 978-625-5959-69-0

Atıf Bilgisi | Cite as: Seyfeli, Canan (Ed.). *Dinlerin Kapsamı ve Yayılmacılık I*, Bursa: DTA Yayıncılık, 2025.

1. Dinler Tarihi | History of Religions
2. Dinlerin Yayılması | Religious Expansion
3. Misyonerlik | Missionary Activity

Kapak ve Mizanpaj | Cover Design and Layout

Samet TORUN - Ahmet TUNÇDEMİR

Sertifika Numarası | Certificate Number: 74919

Yayıncı | Publisher: DTA Yayıncılık Bilişim Ltd. Şti.

Odunluk Mah. Akademi Cad. Zeno Business Center 2C/28 Nilüfer/Bursa

+90 507 227 1297 | bilgi@dtayayincilik.com.tr | www.dtayayincilik.com.tr

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.

Sertifika Numarası: 47479

Copyright © Bu Eserin bütün hakları DTA Yayıncılık'a aittir.

Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Copyright © All rights of this work belong to DTA Publishing.

Without the permission of the publishing company, the whole or part of the book cannot be printed, published, reproduced or distributed electronically, mechanically or through photocopying.

Dinlerin Kapsamı ve Yayılmacılık

I

Editör

Prof. Dr. Canan Seyfeli

Bursa 2025

Editör Hakkında / About the Editor

Canan Seyfeli

1971 Kırşehir-Kaman Yazıyolu Köyü'nde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Kaman'da aldı. Lisans eğitimini 1996'da Selçuk Üniversitesi'nde bitirdi. Aynı üniversitede 2002'de yüksek lisansını "İstanbul Ortodoks Ermeni Patrikliği" isimli tez çalışmasıyla tamamladı. Doktorasını "Ecmiatzin Katoğikosluğu'nun Ermeni Kilisesi'ndeki Yeri" isimli teziyle Ankara Üniversitesi'nde 2007'de savundu. 2001-2004 yılları arasında A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Rus Dili Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Birsen Karaca'dan Ermenice dersleri aldı. 2014 yılında doçent unvanı aldı. 2019'da profesörlük kadrosuna atandığı Dicle Üniversitesi'nde halen çalışmalarına devam etmektedir. Ermeni Kilisesi, Süryaniler, Osmanlı'da Gayrimüslimlerin İdare Biçimi, Geleneksel Yoruba Dini ve diğer çeşitli dinlerle ilgili çalışmaları mevcuttur.

He was born in 1971 in the Yazıyolu Village of Kaman, Kırşehir. He received his primary, secondary, and high school education in Kaman. He completed his undergraduate education at Selçuk University in 1996. He completed his master's degree at the same university in 2002 with a thesis titled "The Orthodox Armenian Patriarchate of Istanbul." He defended his doctorate at Ankara University in 2007 with his thesis titled "The Place of the Echmiatzin Catholicosate in the Armenian Church." Between 2001 and 2004, he took Armenian courses from Prof. Dr. Birsen Karaca, a faculty member in the Russian Language Department of the Faculty of Language, History and Geography at Ankara University. He received the title of associate professor in 2014. He currently continues his work at Dicle University, where he was appointed professor in 2019. He has studies on the Armenian Church, Assyrians, the Administration of Non-Muslims in the Ottoman Empire, the Traditional Yoruba Religion, and various other religions..

İÇİNDEKİLER

Ön Söz ■ 9

1

Dinlerin Kapsamı ve Yayılmacılık ■ 13

Canan Seyfeli

2

Sümer Öncesi Sözlü Dini Geleneklerin
Kapsamı ve Yayılışları Üzerine Bir Değerlendirme ■ 31

Bilal Toprak

3

Dinin Kabileye Aitliğinin Arka Planı (Yoruba Örneği) ■ 45

Canan Seyfeli & Ayhan Aslanoğlu

4

Şintoizm'in Yayılmacı Olmamasının İnançsal ve Toplumsal Arka Planı ■ 69

Halil İbrahim Şenavcu & İlayda Katırcı

5

Daoculuk ve Misyonerlik Anlayışı ■ 97

Musa Osman Karatosun

6

Hinduizm: Öğreti Evrensel Din Milli ■ 119

Canan Seyfeli & Sevinç Aksin

7

Budizmin Erken Döneminde Yayılmacılığın Temel Dinamikleri ■ 139

Hüsamettin Karataş & Sibel Alptekin

8

Caynizm'de Misyonerlik ■ 173

İsmet Tunç & Nurgül Çelebi

9

Sihizm'in Yayılmacı Bir Din Olmamasının İnançsal ve
Toplumsal Arka Planı ■ 191

Zekiye Sönmez

10

Hint Kaynaklı Dinlerin Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri ■ 221

Ali İhsan Yitik

11

Zerdüş'tün Dininde Evrensellik ■ 237

Canan Seyfeli

12

Evrensellik ve Misyonerlik Bağlamında Zerdüştilik ■ 251

Mehmet Mekin Meçin

13

Zerdüştilik'te Misyonerlik ve Öteki ■ 265

Mehmet Emin Sular

14

Sabiîliğin Milli Bir Din Olmasının Arka Planı ■ 287

Canan Seyfeli

15

Maniheist Misyonerliğin Teolojik Temelleri ■ 319

Dilâ Baran

16

Maniheizm: Evrensel ve Misyoner Bir Din ■ 337

Mehmet Mekin Meçin

17

Milliyetçilik ve Evrensellik Açısından Yahudilik ■ 357

Eldar Hasanoglu

18

Misyon Fenomenolojisi: Hristiyan Misyonerlik Tarihindeki Aşamalar ■ 383

Ramazan Adıbelli

19

Kilise Teolojisi ve Misyonerlik ■ 415

İsmet Eşmeli

20

Missiologia 2.0 veya Missiologia Plus:

Postmodern Misyon Teolojisinde Reaktif ve Pro-Aktif Yaklaşımlar ■ 437

Mustafa Alıcı

21

Diyalektik Ataerkil Söylemden Dikotomik Feminist Teolojik Perspektife:

Hristiyan Misyon Anlayışında Dönüşümler ■ 459

Duygu Mete Doğan

Bilim / Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Gökbel

Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet Hikmet Erođlu

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet Türkan

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali Osman Kurt

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Baki Adam

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Bülent Şenay

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Cengiz Batuk

On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Durmuş Arık

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hakan Olgun

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Hamza Karaođlan

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. İskender OYMAK

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Kemal Polat

Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

Prof. Dr. Mehmet Alıcı

Ankara Sosyal Bilimler Ün. İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Muhammet Tarakçı

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa Erdem

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (Emekli)

Prof. Dr. Mustafa Ünal

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ramazan Işık

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. M. Sami Baybal

Necmeddin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşođlu Fakültesi (Emekli)

Prof. Dr. Şevket Yavuz

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Yasin Meral

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

YAZARLAR

Canan Seyfeli

Bilal Toprak

Ayhan Aslanoğlu

Halil İbrahim Şenavcu

İlayda Katırcı

Musa Osman Karatosun

Sevinç Aksin

Hüsamettin Karataş

Sibel Alptekin

İsmet Tunç

Nurgül Çelebi

Zekiye Sönmez

Ali İhsan Yitik

Mehmet Mekin Meçin

Mehmet Emin Sular

Dilâ Baran

Eldar Hasanođlu

Ramazan Adıbelli

İsmet EŞmeli

Mustafa Alıcı

Duygu Mete Doğan

Ön Söz

Dinlerin kapsamı, öğretisiyle muhatap olan insanların kuşattığı alanı ifade eder. Bu anlamda dinler insanların bir kısmını, belli bir kabileyi, topluluğu veya milleti kuşatırken diğerlerini dışarıda bırakır. Bu noktada kurtuluş fikri devrededir. Dolayısıyla milli ve kabilevi dinler kuşattığı insanların kurtuluşunun mümkün olduğunu kabul ederken dışarda kalanların bir şekilde kurtuluşlarının gerçekleşmeyeceğine inanır. Buna göre ne kuşattıkları ve kapsadıkları insanlar ne de onların kurtuluşları evrensel boyutta değildir. Dinlerin milli ya da evrensel boyutta kapsamı bulunduğunu görmenin veya tespit etmenin temel yolları yaratılış ve türeyiş algısına bakmaktan geçer. Ancak özellikle evrenin yaratılışının, yani göğün ve yerin, bazı dinlerde yer altının; ay, güneş ve yıldızlarla göksel varlıkların, dağlarla birlikte yeryüzünün biçimlendirilmesinin ve bitki, hayvan ve insanla birlikte evrenin içindekilerinin yaratılması zorunlu olarak evrensel boyutta olması gerekmektedir. Fakat kabile ya da bir millete ait dinlerin yaratılışta kendine has özellikler veya terminolojisiyle insanları kapsamında bazı ayırmalara işaret ettiği görülür. Bu işaretler yaratılış mitlerinin insanın dünya hayatını biçimlendirdiği noktada tespit edilebilir. Bu ilk yaratılış sonrasında ise milli dinlerin insanları inananlar ve inanmayanlar şeklinde ikiye ayırmaya başladığı görülür. Ancak bunu türeyiş fikrinde incelemek konuyu daha anlaşılır hale getirir. Ayrışmayı hemen Adem ve Havva'nın soyundan ya da daha sonra, mesela Nuh ve çocuklarıyla seçilmiş bir soy fikri başlatılabilir. Böylece dinin millileşmesine ilk açık işaret verilmiş olur.

Evrensel dinlerin kapsamı yine yaratılışta evrenseldir ve tüm insanlara yayılma fikri vardır. Fakat Hıristiyanlıkta olduğu gibi tüm insanlar mı yoksa belli bir grup mu davet edileceği belirsiz başlayan dinler olması mümkündür. Bu dinler, Budizm, Hıristiyanlık ve Maniheizm başka milletler arasında yayılma noktasında İslam kadar açık ve kesin değillerdir. Ana kutsal metin Kur'an'ın oluşumuyla, yani Hz. Muhammed'in ilk vahiyden itibaren Kur'an'ın tamamında evrensellik ve davet fikri kesin ve tartışmasız şekilde mevcuttu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den açık bir davet ve ilkeleri olan bir tebliğ fikri miras alındı. Buna göre yayılmacılık fikri, Hıristiyanlık düşünüldüğünde misyonerlik fikri dinin geleceğe taşınmasının önemli bir unsuru oldu.

Dinin kapsamını ilgilendiren başka bir husus inançlar ve uygulamalarıdır. Bu noktada mesela tanrının belli bir kesime ait olduğu düşüncesi veya tanrıya ait tek bir milletin var olduğu fikri özellikle milli dinlerde tespit edilebilir. Bu tür inançlar ritüelleri veya diğer uygulamaları da biçimlendirir. Böylece dinleri ve müntesiplerini daha gerçekçi bir yerden anlamanın yollarından birisi bu hususlara dikkat etmektir denebilir. Bu nedenle dinlerin

kapsamını, yani milli veya evrenselliğini, bunların arka planını, dini biçimlendirmedeki rolünü anlama çabası dinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak önemli hususlar arasında yer alır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacının temelde insanı, dolayısıyla dini ve müntesiplerini daha iyi anlamayı hedeflediğini, aynı zamanda inanç ve kabulleriyle bir dini bütün olarak kavramayı amaçladığını söylemek yerinde olacaktır.

Eldeki bu editoryal kitap (iki cilt olarak) dinin kapsamı ve yayılcılıkla ilgili kırktan fazla araştırmacının bölümlerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Çalışma konuyla ilgili Türkiye birikimini bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Özellikle dinlerin kapsamıyla ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu ilk defa bu kadar değerlendirmeye alınmıştır. Yayılcılık ve misyonerlikle ilgili çalışmalar ise Türkiye'de azımsanmayacak boyutta olmakla beraber bu çalışmada misyonerlik daha çok teorik boyutta ele alınmıştır. Ayrıca çok fazla işlenmeyen misyonerlik faaliyetleri hakkında pratik konulu bölümlere yer verilmiştir.

Bu çalışmada daha önce İlitam programı için hazırlanan Dinler Tarihi kitabında yer verilen plan ve tasnife uyulmuştur. Ancak farklı konular nedeniyle yeniden biçimlendirilmiş ve geliştirilmiştir. Plan, tasnifi zorunlu kılan bir husustur. Dolayısıyla plana ve tasnife uymak akademik ve bilimsel bir çalışmanın doğasından kaynaklanır. Fakat Dinler Tarihi'nde hiçbir tasnifin kesin ve kuşatıcı olmadığı dikkate alınmalıdır. Her tasnifte mutlaka dışarda kalan bir unsur yer alırken bir istisna oluşması söz konusudur. Bu çalışmada etki sırasına göre coğrafi, tarihsel ve fenomenolojik tasnife uyulmuştur. Coğrafi tasnifte önce antik milli dinler, ardından dünya genelinde mevcut olan kabile dinleri ele alınmıştır. Sonra dinlerin ortaya çıktıkları coğrafyadan hareketle doğudan batıya doğru tek tek dinler işlenmiştir. Bu tasnifi; 1-Antik Milli Dinler, 2-Geleneksel Kabile Dinleri, 3-Geleneksel Japon Dini Şinto, 4-Geleneksel Türk Dini, 5-6-Geleneksel Çin Dinleri: Konfüçyanizm ve Daoizm, 7-10-Hint Dinleri: Hinduizm, Budizm, Caynizm ve Sihizm, 11-13-Mezopotamya'nın Düalist Dinleri: Zerdüştilik, Sabiilik ve Maniheizm, 14-16-Sami Dinler: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam ve 17-Yeni Dini Hareketler. Dinler ortaya çıktığı Çin, Hint alt kıtası veya Mezopotamya gibi bölge içinde tarihsel olarak tasnif edilmiştir. Daha açık ve keskin olmayan fenomenolojik tasnif ise 1-Geleneksel Kabile, 2-Milli ve 3-Evensel dinler şeklinde düşünülebilir. Bu çalışmada daha önce Akademik Dinler Tarihi II (DTA Yayıncılık, 2025) isimli eserde yer almadığı için Antik Milli Dinler en başa, Yeni Dini Hareketler ise en sona, yani dinlerden sonraya yerleştirilmiştir.

Bu çalışmanın Dinlerin Kapsamı ve Yayılcılık adıyla yayınlanması uygun bulunmuştur. Özellikle yayılcılık isminin tercih edilmesi her dinin en azından başlangıçta belli bir misyonerlik faaliyeti olmadan ve doğal bir doğuş ve gelişme yaşayarak kendi cemaatini oluşturma sürecinde yayılma göstermek durumunda olmasıdır. Bu doğrultuda bu çalışmaya yazmış

oldukları bölümlerle ciddi katkıda bulunan tüm akademisyenle çok çok teşekkür ederim. Bölüm yazmayan, fakat çalışmanın ilk aşamasında birçok defa telefonla veya mesajlarla rahatsızlık verdiğim tüm hocalarıma özürümü ve şükranlarımı bildiririm. Her önsözümde belirttiğim gibi benim yetişmemde üzerimde emeği olan, bir sorusu veya ifadesiyle daha katkıda bulunan tüm hocalarıma minnettarlığımı bildirmek isterim. Ayrıca soru ya da fikirlerini beyan ederek derslerde en azından yeniden düşünmemi sağlayarak katkılarda bulunan şu ana kadarki öğrencilerime teşekkür ederim. Son olarak çalışmalarım da açtıkları alanla destekleyen görünmez kahramanlarıma şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Canan Seyfeli
Diyarbakır - 2025

